

РЕЦЕНЗІЇ

Т. Ю. Ковалевська,

*д-р філол. наук, проф.,
Одеський національний університет імені І. І. Мечникова,
завідувач кафедри української мови*

ГРАМАТИКО-КОНСТРУКЦІЙНИЙ ПРОСТІР СИНТАКСИЧНИХ ФРАЗЕОЛОГІЗМІВ

Рецензія на наукове видання: Ситар Г. В. Синтаксичні фразеологізми в розрізі конструкційної граматики : монографія : [наук. і відп. ред. А. П. Загнітко] / Г. В. Ситар. – Вінниця : ТОВ «Нілан-ЛТД», 2017. – 458 с.

T. Y. Kovalevska,

*PhD in Linguistics, Professor,
Odessa National I. I. Mechnikov University,
Ukrainian Language Department Head*

CONSTRUCTION GRAMMAR SPACE OF SYNTACTIC IDIOMS

Review of the monograph by Sytar Hanna V. Syntactic idioms in the context of construction grammar: monograph. [scientific editor and editor-in-chief A. P. Zahnitko] / H. V. Sytar. – Vinnytsia: «Nilan-LTD», 2017. – 458 p.

Сучасні дослідження синтаксичного ладу української мови визначувані пануванням предикатно-аргументного підходу до аналізу речення. Проте специфіка структурної, семантичної і прагматичної організації синтаксичних фразеологізмів, які переважно не містять дієслівного предиката як організаційного центру, зумовлює пошук іншої концепції, придатної для аналізу цих специфічних одиниць. Запропоноване Г. В. Ситар видання постає, безумовно, актуальним і своєчасним, оскільки це перша праця в україністиці, у якій здійснено спробу дослідження синтаксичних фразеологізмів із позицій такого напряму сучасної лінгвістики, як конструкційна граMATика, із застосуванням методів моделювання й обчислення показників асоціації.

Рецензована монографія знайомить читачів із цікавим і мало вивченим складником синтаксичного ладу української мови – синтаксичними фразеологізмами, які є важливими для опанування синтаксису і фразеології як носіями української мови, так і іноземцями. Дослідження має на меті здійснити комплексний аналіз синтаксичних фразеологізмів в українській мові, що реалізовано в послідовному аналізі структурних, семантичних, прагматичних і парадигмальних аспектів відповідних моделей речень.

Вибір граMATико-конструкційного підходу цілком переконливо вмотивовано опертям на чотири теоретичні положення, що виявилися плідними для дослідження синтаксичних фразеологізмів:

«конвенційність та некомпозиційність мовного знака, форма та значення якого не можуть бути пояснені лише за допомогою поєднання форми та значення їхніх компонентів;

складність конструкції як результат взаємовпливу різних її рівнів: синтаксичного, семантичного, прагматичного і просодичного;

відсутність протиставлення ядерних і периферійних одиниць мови; використання формальних і статистичних методів до аналізу конструкцій» (ідеться про метод моделювання і метод обчислення показників асоціації) (с. 10 – 11).

Монографія Г. В. Ситар має чітку структуру, вона складається зі вступу, п'яти розділів, висновків, списку використаної літератури й додатків. Перший розділ «Статус синтаксичних фразеологізмів у системі синтаксичних і фразеологічних одиниць» присвячено визначенню місця синтаксичних фразеологізмів у системі синтаксичних і фразеологічних одиниць та обґрунтуванню переваг конструкційного підходу до їх аналізу.

У першому розділі проаналізовано різні реалізації методу моделювання (структурна схема речення, модель речення в межах функційно-комунікативного синтаксису, побудова дерева залежностей, аналіз за безпосередніми складниками) і запропоновано побудову бокс-діаграми як багатошарової та багатокомпонентної моделі «нашого уявлення про речення, подання результатів його аналізу на синтаксичному, семантичному, прагматичному та просодичному рівнях, що постає особливо важливим для синтаксичних фразеологізмів. Мета побудови такої моделі – презентація вичерпної інформації про влаштування, призначення та вживання фразеологізованого речення» (с. 66).

В цьому ж розділі викладено й найбільш дискусійну частину дослідження, присвячену простеженню шляхів утворення синтаксичних фразеологізмів в українській мові, з-поміж яких Г. В. Ситар виокремила такі:

«1. Перетворення традиційного нефразеологізованого речення в синтаксичний фразеологізм.

2. Розширення складу традиційного (лексичного) фразеологізму.

3. Виникнення нових синтаксичних фразеологізмів унаслідок взаємопроникнення синтаксичних фразеологізмів та прецедентних феноменів.

4. Утворення нових синтаксичних фразеологізмів за вже наявним зразком.

5. Утворення нової одиниці за рахунок поєднання двох різних синтаксичних фразеологізмів» (с. 69).

Запропонований дослідницею аналіз репрезентативного фактичного матеріалу (проаналізовано більше 10000 прикладів, дібраних із текстів української художньої літератури кінця XIX – початку XXI ст., періодичних видань та українськомовних інтернет-ресурсів; укладений реєстр нараховує 105 моделей синтаксичних фразеологізмів з урахуванням їхніх варіантів) переконує у правильності обраної площини дослідження, водночас спонукає до подальших студій щодо розмежування лексичних і синтаксичних фразеологізмів, диференціації трансформацій, модифікацій традиційних фразеологізмів і синтаксичних фразеологізмів, нефразеологізованих і фразеологізованих речень, побудованих за однією структурною схемою та под.

У другому розділі «Типи синтаксичних фразеологізмів в українській мові» здійснено структурну, семантичну та інтонаційну класифікацію фразеологізованих речень. Послідовне розмежування двох структурних груп речень (речення з одночленним стрижневим компонентом, з-поміж яких за первинною частиномовною належністю лексеми виокремлено речення зі стрижневим займенником, речення зі стрижневим прислівником, речення зі стрижневим сполучником, речення зі стрижневою часткою, речення зі стрижневим прийменником, речення зі стрижневим вигуком, речення зі стрижневим дієсловом; та речення зі складеним стрижневим компонентом, що є поєднанням займенника і прислівника, займенника і прийменника, частки і прийменника, прислівника й частки, частки і сполучника, вигука і сполучника, прислівника і прислівника) та шести семантичних груп (речення на позначення оцінки,

речення на позначення ствердження / заперечення, речення на позначення модальності, речення на позначення одиничності / множинності, речення на позначення акцентування, речення на позначення логічної зумовленості й обставинної характеристики), що загалом продовжує напрями досліджень, запропоновані А. В. Величко, М. В. Всеволодовою, М. І. Личук, Н. Ю. Шведовою, В. Д. Шинкаруком, Д. М. Шмельовим та іншими лінгвістами. Водночас цікавою є спроба залучення інтонаційного критерію до типології синтаксичних фразеологізмів. Відповідно за наявністю / відсутністю висловлень-омонімів і виконанням / невиконанням інтонацією смислорозрізнявальної функції Г. В. Ситар виокремлює дві групи речень:

1) фразеологізовані речення, які мають відповідник – омонімічне нефразеологізоване речення, смислорозрізнявальну функцію в таких випадках виконує інтонація (на їх позначення авторка вживає термін «інтонаційно марковані фразеологізовані речення»);

2) фразеологізовані речення, які не мають вільних речень-омонімів (с. 213).

Вагомим вважаємо третій розділ монографії «Прагматика синтаксичних фразеологізмів», що охоплює з'ясування прагматичних функцій цих конструкцій (експресивна, ігрова, декоративна, фатична, заперечна, аргументативна, маніпулятивна й генералізаційна), ґрунтовне простеження різних виявів адресата у відповідних ситуаціях спілкування, встановлення комунікативних прийомів посилення впливу синтаксичного фразеологізму на адресата.

На особливу увагу заслуговує новаторський четвертий розділ «Статистичний аналіз синтаксичних фразеологізмів», у якому цілком переконливо на репрезентативному корпусному матеріалі застосовано метод обчислення показників асоціації, за допомогою якого авторка перевіряє правильність висунутих гіпотез дослідження:

«Гіпотеза 1. Синтаксичні фразеологізми, як і будь-які інші стійкі (ідіоматичні) одиниці, мають високий ступінь не випадковості поєднання компонентів, що входять до складу незмінної частини речення.

Гіпотеза 2. Оскільки існує взаємозв'язок між якісними ознаками та кількісними параметрами мовних одиниць (за Б. Головіним, В. В. Левицьким, В. І. Перебийніс та ін.), припускаємо, що показники не випадковості появи двох і більше компонентів відрізняються для таких типів мовних одиниць, як лексичні фразеологізми, нефразеологізовані речення і фразеологізовані речення (синтаксичні фразеологізми).

Гіпотеза 3. Ступінь не випадковості (зв'язаності) компонентів синтаксичного фразеологізму залежить від кількості компонентів у ньому» (с. 294 – 295).

Отримані на матеріалі Українського національного лінгвістичного корпусу Українського мовно-інформаційного фонду НАН України кількісні дані за різними показниками асоціації – MI, MI3, MI log Freq, Dice і gmean – авторка подає в репрезентативних таблицях (див. таблиці 4 – 16), які супроводжує належними коментарями й докладними поясненнями.

Результати здійснених обчислень за показниками асоціації MI і MI3 доводять високий ступінь не випадковості поєднання словоформ у межах стрижневого компонента синтаксичних фразеологізмів і залежність цього ступеня від кількості компонентів, тобто доводять першу і третю гіпотези. Друга гіпотеза підтвердилася тільки частково: «відмінності в показниках не випадковості появи словоформ виявлено в різних групах мовних одиниць – лексичних фразеологізмів, нефразеологізованих речень і фразеологізованих речень – лише для трикомпонентних конструкцій» (с. 355),

що спонукає авторку до пошуків відповідних пояснень і врахування чинників, які впливають на коректність здійснених підрахунків.

Позитивно оцінюємо й ідею вирішити питання структуризації та презентації мовних даних шляхом створення бази даних «Синтаксичні фразеологізми в українській мові». Опис етапів створення бази даних та особливостей її наповнення реалізовано в п'ятому розділі монографії. Лінгвістична база даних створена на основі Microsoft Office Access із використанням єдиної таблиці даних, запитів, макросів і форм, є доволі зручною в користуванні, уможливорює перегляд усіх даних і здійснення пошуку моделей речень, розташованих за алфавітним принципом.

Висновки дослідження є логічними й виваженими, у них узагальнено виконаний аналіз та окреслено перспективи дослідження синтаксичних фразеологізмів.

У додатках відбито результати обчислень статистичних показників для моделей синтаксичних фразеологізмів в українській мові, запропоновано структуру словникової статті «Словника синтаксичних фразеологізмів української мови» й наведено зразки укладених словникових статей.

Повноту й глибину рецензованої праці забезпечує використання значної кількості наукових джерел, доцільні методи аналізу мовного матеріалу й корпусобазованість виконаного статистичного дослідження. Реалізований авторкою статистичний підхід до аналізу синтаксичних фразеологізмів, безумовно, розширює інструментарій вітчизняних синтаксичних і фразеологічних студій і дає поштовх до подальших досліджень у цій площині.

Монографія «Синтаксичні фразеологізми в розрізі конструкційної граматики» Ганни Василівни Ситар позначена фундаментальністю й оригінальним баченням широкого кола синтаксичних і фразеологічних проблем, постає вагомим внеском у розвиток конструкційної граматики й лінгвостатистики, що є важливими напрямками розвитку сучасного українського мовознавства.